

JEMNITZ JÁNOS

**Károlyi Mihály politikai elképzelései és nemzetközi kapcsolatai
a második világháború éveiben
(1938—1944)**

Károlyi Mihály pályájában a második világháború kitörése kisebb fordulatot hozott mint az emberek túlnyomó többségének életében. Elképzelései ugyanis már rég kialakultak, két évtizede már a fasizmust és az ellenforradalmi terrort tekintette a legfőbb rossznak, ez ellen küzdött, s az 1930-as évek kezdetén a kibontakozó fasizmus és háború ellen küzdő nemzetközi szervezeteknek Károlyi volt az egyik legaktívabb, legállandóbb és következetesebb támogatója, munkatársa. Éppen ezért a háború nem állította merőben új feladatok elé — noha természetesen a történeti fejlődés mindig éppen elég rendkívüli helyzetet teremtett ahhoz, hogy Károlyit újra meg újra meggondolkoztassa, szólásra bírja, meglepje, kétségbeejtse, vagy megörvendeztesse. De mindez már inkább a történeti fejlődés konkrét eseményeihez tapadt, s nem a lényeg felismerésén módosított.

Azonban Károlyi nemcsak a főkövetelményt látta helyesen — hogy a fasiszta diktatúrákat kell felszámolni. Már hosszú ideje tisztában volt azzal, hogy ez Kelet-Európában elválaszthatatlan a mélyreható demokratikus átalakulástól, mindenekelőtt a földreformtól, az állami élet feudális rendjének megszüntetésétől. Régóta hirdette, hogy a dunai népek együttműködésének egyik legfontosabb és elengedhetetlen feltétele a sokféle nacionalista szenvedély bírálata, visszaszorítása, a népek együttműködésének megteremtése. Sőt az együttműködésen túljutva a népek konfederációjának gondolatát is már korán felvetette — amiről a háború idején még gyakrabban és részletesebben vetette papírra elképzeléseit. Új elemként a háború előtt és alatt az tűnt fel, hogy a német fasiszta elnyomás alól ő is hangsúllyal szól a nemzeti függetlenségi erőfeszítésekről. Ugyancsak új elemként többször szólt a tervgazdálkodás gondolatáról, az egyes felszabaduló országok gazdaságpolitikájában csakúgy, mint a dunai népek megszülető konföderációs keretei között.

S ha megállapíthatjuk, hogy Károlyi Mihály korszerű politikai platformja (ami valójában csak stílusjegyeiben, egyéni megfogalmazásában tért el a népfrontok programjaitól) tulajdonképpen teljesen „kész” volt már a háború kirobbanása előtt is, akkor hozzátehetjük, hogy a nemzetközi kapcsolatai is érthető módon még ebből a korszakból alakultak ki. A háborús viszonyok, új fordulatok e kapcsolatokat is érintették, s Európa tragédiája folytán gazdagították is.

1938

A második világháború általánosan elfogadott nyitó éve az 1939-es, de magát a háborút nehéz elválasztani az azt megelőző, előkészítő folyamatoktól. Károlyi esetében pedig még indokoltabbnak látszik 1938-tól nyomon követni elképzeléseinek, állásfoglalásainak és levelezésének fonalát.

A térenum érthetően így is rendkívül széles. Károlyi emigráns magyar politikusként magától értetődően igen érzékenyen éppen Magyarország sorsának alakulására és a hivatalos magyar külpolitika állásfoglalásaira reagált. Másfelől mindezt beárnyékolta és Károlyit nagymértékben befolyásolta az osztrák Anschluss, az a körülmény, hogy Magyarország még szorosabb szövetségre lépett a hitleri Németországgal, s bizonyos területi revízió reményében támogatta Berlint a szomszédos Csehszlovákia elleni politikájában, ami egyúttal félreérthetetlenül a nyugati polgári demokráciák ellen is irányult. Itt, ezen a ponton a magyar emigráns természetesen nagyon könnyen össze tudta kötni a magyar és az egyetemes haladás szempontjait, amikor a budapesti politikusokkal szemben Károlyi már 1938 júniusában világos ellenprogramot adott: „ha nem akarjuk, hogy a germán áradat elseperjen bennünket, a demokratikus Franciaországra támaszkodva ki kell egyeznünk Csehszlovákiával és a többi szomszédos hatalommal, a függőben levő kisebbségi kérdések méltányos rendezése alapján. Ha ezt elmulasztjuk, menthetetlenül német gyarmattá süllyedünk.”¹

Sokan a magyar baloldali mozgalmakban Károlyihoz hasonlóan látták a jövőt. A későbbi fejlődés tükrében anakronisztikusnak tűnik, hogy ekkor még Károlyi — a jelek szerint — némiként bízott abban, hogy a francia kormány önállóbb, határozottabb külpolitikát folytat, sőt még arra is lesz ereje, hogy a magyarországi politikai életet befolyásolja. Ez illúzióknak bizonyult még akkor is, ha tudjuk, hogy a franciaországi emigráns nem pusztán hidegszívű elemző publicistaként szólalt meg. Károlyi nyilván a magyar emigránsok tömegeinek adott hangot, amikor Budapest urai után a párizsi kormánykörökkel szemben is kritikával élt. Az idevágó sorok lényegesnek tűnek: „nem elegendő a magyar népet arra biztatni — fejtegette —, hogy rázza le urai jármát. E cél eléréséhez elengedhetetlenül szükséges Franciaország cselekvő támogatása. A magyar demokraták a kapott szép ígéretek és vállveregetés után kézzelfogható segítséget kérnek a francia demokratáktól.”²

Károlyi nemzetközi levelezése a zaklatott évet furcsa, de ugyanakkor érdekes megvilágításba helyezi. Egyúttal jobban láttatni engedi Károlyi arculatát is, amikor figyelembe vesszük, milyen jelzéseket kapott kortársaitól.

Időrendben az egyik első érdembeli levelet Brünnből Böhm írta. A városról tudni kell, hogy az 1934-es Dollfuss-puccs után az osztrák és magyar szociáldemokrata emigránsok itt találtak menedékre, de Csehszlovákiában nagy számban voltak német szociáldemokrata menekültek is. Böhm innen tudatta Bölönivel, hogy két régi barátjuk, Fényes László és Kéri Pál Csehszlovákiában él, s sorsuk aggasztóvá válhat, ha a háború kitör, ezért kéri Bölönit — és az ő révén Károlyit —, hogy beszéljék rá őket a Franciaországba való emigrálásra, és gondoskodjanak arról, hogy az útiköltséget biztosítsák számára.³

Böhm levele beszédesen tanúskodik arról, mennyire tudatában volt már mindenki annak, hogy a háború árnyékában élnek. Böhm ehelyütt így veti fel a kérdést: „Nem tudom lesz-e háború? (Ki tudná, én rendszerint igennel válaszolok a kérdésre.)”

Nem sokkal később, 1938 augusztusában Gábor Andor Moszkvából kereste meg Károlyit — az Új Hang nevében. Gábor Andor levele igazi népfrontos írás. Gábor cikket kért Károlyitól, amiben az októberi forradalom 25 éves évfordulója

¹ Károlyi Mihály válogatott írásai. Bp. Gondolat, 1946. II. 6.

² Uo. 7.

³ PIA 704 f. 74. ö. e.

alkalmából kívántak emléket állítani. Gábor már nyitó soraiban leszögezte: „Az Új Hang, noha Moszkvában jelenik meg, nem pártlap, hanem a Népfront lapja s ezért Fragestellungenjai sem mozognak a szűkebb pártkeretek, hanem igenis a tágabb népfrontkeretek között. A cikket a földosztó Károlyi Mihály írja, a nagybirtok és a hitbizományok halálos ellensége, aki tudja, hogy ma is a földkérdés a tengelye a demokratikus magyar forradalomnak.”⁴

Gábornak és a Szovjetunióban élő magyar kommunistáknak mindenben messzemenően igazuk volt. Mégis első pillanatra úgy tűnik, hogy 1938-ban már másként közelíthetett volna a kor fő kérdéséhez. De már a következő sorokból kiderült, hogy Gábor szeme elől e problémák sem maradtak rejtve. Láta a német fasizmus fenyegető terjedését, s éppen ezért is sürgette a belső demokratikus megújódását, mert enélkül az országot „megeszi a hitleri fasizmus”.

A következő levelek már a nagy katasztrófa, a müncheni egyezmény idejéből keltek. Azt, hogy Károlyi első pillanattól szembehelyezkedett a müncheni politikával — azt Károlyi véleményének ismeretében nem kell hosszan taglalnunk. Ugyanebben az időben persze emigráns barátai is hasonlóképpen vélekedtek — hiszen valamennyien az európai fasizmus üldözöttei voltak. De ugyanilyen értelemben kapott Károlyi leveleket Európa különféle országaiból is. Jellegetesenek találjuk az északi skandináv országok és Finnország szociáldemokrata lapjai párizsi tudósítójának, Leo Rosenthalnak levelét, aki interjút kért Károlyitól, s arról kért véleményt: helyesli-e, hogy a Nobel-békedíjat Benešnek adják, s ha igen miért.⁵

1938-ban az európai demokrácia nemcsak Münchenben és Csehszlovákia esetében szenvedett súlyos vereséget, hanem Spanyolországban is. Károlyi Mihály fő figyelme Közép-Európa és a centrális problémák felé fordult, a magyarokkal való levelezésben is erre maradtak fenn inkább nyomok, s nyilván ennek tudható be, hogy a spanyol harcokra többször utalt — de direkt formában kevesebbet szólt róla. 1938 telén, amikor Franco csapatai kitörték az Aranypartra és elválták Katalóniát a madridi központi területtől, s ezzel a spanyol köztársaság is történetének utolsó fázisába lépett, egész Európában újra megmozdult a baloldali közvélemény. Ehhez a nemzetközi akcióhoz tapadt, hogy Károlyi Mihályné bekapcsolódott az angliai spanyol segélybizottság munkájába. Ebből az időből származik Ellen Wilkinsonnak, a Munkáspárt egyik ismert baloldali beállítottságú vezetőjének, a spanyol segélyakciók egyik legfőbb szervezőjének levele Károlyinéhoz, amelyben a következőket írta: „Segélyszervezőtinktől most hallok, hogy Ön kész arra, hogy Spanyolországba utazzék azzal a munkával kapcsolatban, amit a gyermek menekültek érdekében kívánunk végezni; nagyon értékes az Ön ígérete, hogy kész támogatni a bizottságot és beszámolója nagyon hasznos lesz.”⁶ Ugyanezen a napon Károlyiné egy másik sürgős táviratot is kapott, amelyben Wilkinson megadta a következő küldöttség indulásának időpontját is.⁷

⁴ PIA. 704. f. 74. ö. e.

⁵ Uo. — Az olvasónak emlékezetébe kell ötenie, hogy ugyanekkor Kautsky neve is felvetődött. Mindennek persze kétségtelenül antifasiszta éle volt.

⁶ PIA 704 f. 74. ö. e. — A levelet teljes egészében idézi *Jemnitz János: Mihály Károlyi and the English Left* c. közleménye. *The New Hungarian Quarterly*, 1965. No. 20. 155.

⁷ Uo. Megjegyzendő, Károlyinak Wilkinsonnal kialakított kapcsolata régebbi eredetű, s Wilkinson annak idején 1932-ben segítségére volt Károlyinak a Karikás védelmében szervezett akciónál.

1939

Az év már egy sor vereséggel kezdődött. Az év első heteiben agonizált a spanyol köztársaság. Ebből az időből kelt Ellen Wilkinson újabb levele, aki Károlyné megkeresésére válaszolta, hogy a napokban már nem gondolnak arra, hogy újabb delegációt indítsanak Spanyolországba, de ha mégis, akkor erről értesítik. Ugyanekkor arra kérte Károlynét, hogy kapcsolódjék be a Duchess of Atholl-féle politikai segélybizottság munkájába. Wilkinson megkérdezte, kész-e már most politikai gyűléseken felszólalni a spanyol köztársaság védelmében, avagy először személyes értesüléseket kíván szerezni.¹

A spanyol polgárháború nagy tragédiájának sajátos, de ugyancsak tragikus „mellékjátéka” volt a nemzetközi brigádok önkénteseinek hányódása a franciaországi internáló táborokban. A magyar önkéntesek kollektív és egyéni levelekben egyaránt megkeresték Károlyit, azt kérve tőle, hogy összeköttetései révén segítse elő hazajutásukat, és azt, hogy a fasizmus elleni további harcokban részt vehessenek.²

Az év augusztusában újabb katasztrófa érte — most már közvetlenül — a Károlyi családot, fiuk, Károlyi Ádám repülőszerencsétlenségével. Ehelyütt pusztán arra szorítkozunk, hogy néhány sort felvillantunk azokból az együttérző sorokból, amelyek e napokban jutottak el Károlyi Mihályhoz és feleségéhez — mivel ezek is képet adnak arról, miként gondolkodtak, éreztek a kortársak. Mivel sok ilyen tartalmú levél érkezett, csak két jellegzeteset emeltünk ki: egy régi angol és egy ugyancsak régi magyar barátét.

Wickham Steed neve jól ismert az angolszász világban, már az első világháború előtt a liberális, filantrop akciók szervezésében, irányításában működött közre. Nem meglepő, hogy később az antifasiszta mozgalomban ismerkedett meg Károlyival,^{2a} s ezúttal régi barátként jelentkezett nála hosszabb levélben, amiből itt csak egy sort emelünk ki: „... mint angolnak, számomra úgy tűnik, hogy fia Angliáért halt meg... Bízom abban, hogy Anglia méltó lesz az áldozatra.”³

Míg Wickham Steed bizakodó volt, Jászi Oszkár sorait nemcsak a fájdalom járta át, nem egyszerűen borongós volt, hanem kifejezetten pesszimista is. E sötét hangulatát nemcsak a fiatal fiú halála, hanem a háború kirobbanásának keserves ténye, s a szovjet—német szerződés festette alá (köztudott, hogy a nyugat-európai országokban e szerződés létrejöttének okairól, összefüggéseiről a kortársak mily keveset tudtak). Ezért írhatott Jászi Károlynak szeptember 16-án úgy, hogy „a katasztrófa annyira általános és nem lokalizálható”, hogy szinte kérdés „vajon mi jobb, az élők vagy a halottak” sorában lenni. Jászi nem elégedett meg a kérdés ilyfajta felállításával, hozzátette „bármiként is végződjék ez a háború, a Föld alig lesz az a hely, ahol erkölcsileg kényesebb emberek élhetnek”.⁴

Persze a továbbküzdést a szinte depressziós Jászi sem adhatta fel. Olyannyira nem, hogy még ugyanebben a levélben éppen ő volt az, aki Károlyit harcba hívta. Jászi figyelmeztette, hogy az Egyesült Államokban élő magyarok zöme egyszerűen képtelen elszakadni a régi gondolatoktól, a szűk horizont

¹ PIA 704. f. 75. ö. e.

² Uo.

^{2a} A Károlyi és Wickham Steed között a Horthy-ellenes akciók során még az az 1920-as év első felében jött létre a baráti kapcsolat. (Wickham Steed 1925-ös idevágó levelét közli: *Jemnitz János: Mihály Károlyi and the English Left.* 154.

³ PIA 704. f. 75. ö. e.

megbénítja őket „s nem esik szó a dunai és balkáni népek összefogásáról. Te volnál a legalkalmasabb ennek az eszmének hirdetésére.” S hogy Károlyi mennyire megszívta e szavakat — az bizonyítja, hogy nincsen szinte egy beszéde, egy írása sem az elkövetkező években, ahol a dunai népek összefogását, a konföderáció eszméjét ne vetette volna fel — sokszor igen polemikus formában.

Ami Károlynak e tragikus napokban kialakított véleményét illeti, erről egy olyan levél tanúskodik, amely teljes mértékben visszaadja mind vívódását, mind pedig őszinte hitvallását. A levél ugyancsak a szovjet—német megneptámadási szerződés napjaiban kelt, amit ő is elhibázott lépésnek tartott, még akkor is, amikor mindig minden energiájával az angol és francia reakciós köröket támadta. A megneptámadási szerződés súlyosan megrázta, de ő ekkor sem tette nyilvánosan szóvá kritikai észrevételeit, mert bízott abban, hogy egy későbbi időpontban az antifasiszta koalíció mégis megvalósul. Erről vallott e pontos keltezés nélküli, Hatvany Lajoshoz írott levelében: „...egy vélemény szerint Stálin dacára a Non Intervenciónnak vissza fog a németek ellen fordulni. Mindebből semmi sem bizonyos, de mint lehetőségekkel számolni kell. Ez a második világháború mindenesetre egészen másként fog lefolyni, mint az első. Még most sem lehet tudni, kik fognak a németekkel menni, kik ellenük. A különbékek, a hábtámadások, árulások mind újabb váratlan fordulatot fognak teremteni.” — A levél záró részében Károlyi annak a félelmének adott hangot, hogy Magyarország pillanatnyi semlegességét is feláldozza majd, mert a németek szövetségében remél majd bizonyos területeket visszaszerezni, s ez katasztrófába taszítja.⁵

1939 novemberéből származnak a nálunk is jól ismert R. W. Seton-Watson professzor sorai. Ezekben többek között jelezte, hogy hosszabban szeretne beszélgetni Károlyival, majd rövid levelének végén ott állt egy rendkívül jellegzetes és jelentőségeltjes sor: „Könyvem — amely frontális támadást nyit az egész Chamberlain politika ellen — úgy hiszem a következő héten jelenik majd meg.”⁶

Ami megint csak azt mutatja, hogy Károlyi milyen sok csatornán keresztül értesülhetett az általános politikai rezdülésekről, adott esetben a nyugat-európai politikai élet centrális kérdéséről, a müncheni politika folytatásának, a chamberlaini politika körüli további küzdelemről.

Ugyanekkor érdekes és kritikus tájékoztatókat kapott a franciaországi helyzetről is, többek között Aranyossi Pál tollából. Aranyossi 1939 novemberében szintén nem volt bizakodó hangulatban. Azt írta: „Itt a helyzet egészen meg van gabalyodva. Mindenki front-populaire-kormányt sürget — ... csak azok nem akarják, akiknek csinálni kellene.” Aranyossi mindkét vonatkozásban néhány konkrét kiegészítő észrevételt is tett. Utalt arra, hogy a jobboldalon is egyesek hajlandók lennének egy népfront kormányra utat engedni, hogy „mihamarább felboruljon és utat csináljon a fasizmusnak”. Ami pedig a baloldalt illeti, jelezte, hogy a kommunisták is fenntartásokkal élnek, s a radikálisok „pedig szintén nem akarják megismételni a Daladier experimentumot”. A jövőt illetően Aranyossi pillanatnyilag úgy vélte, hogy Mandel kormányalakítása a legvalószínűbb és egy új választás — de érezte, válasza teljesen pillanatnyi, amit az újabb szelek nagyon könnyen módosíthatnak.⁷

⁴ Uo.

⁵ PIA. 704. f. 123. ö. e.

⁶ PIA. 704. f. 75. ö. e.

⁷ PIA. 704. f. 75. ö. e.

1940

Az 1940-es év furcsa és ugyanakkor nem kevés tragikus fordulatot hozott. Az év első heteire, hónapjaira még a „furcsa háború” nyomta rá a bélyegét. Azt, hogy az 1940-es esztendő mennyire még a mélypontot jelentette Károlyi politikai aktivitásában, sőt helyének megtalálásában is, azt többek között egy megint csak Hatvanyhoz 1940. április 7-én (az időpont jelképes — néhány héttel a nagy összeomlás előtt, a „furcsa háború” időszakának utolsó napjaiban) írta: „... dacára annak, hogy ... a legnagyobb mértékben helytelenítem Sztálin pálfordulását... még sem adom fel a reményt, hogy URSSS és főleg a kommunista politika irányát változtatni fogja. Sztálin hál istennek nemcsak, hogy nem csálhatatlan, de nem is örök életű... A játszmának nincs vége — el sem kezdődött igazában —, ezért nem akarok olyan propagandát támogatni, mely talán csak az itteni és francia reakciónak jönne segítségére... A bökkenő — amint én azt látom — azonban az..., hogy a most különösen a franciák által üldözött, bebörtönzött kommunistákkal, rövidesen egyvonalban fogok akarni küzdeni, a győztes angol—francia reakció ellen. Ezért nem akarok olyant tenni, ami az esetleges későbbi együttműködésemet velük lehetetlenné tehetné. Az én kommunista meggyőződése nem függ attól, hogy Sztálin vagy bárki más rosszul vezette a progresszív irányzat barkedőjét...”¹

Károlyi nemzetközi levelezése szintén tükrözte a változásokat. Sokan érezték már, hogy Franciaország a Bonnet-Flandin politikától terhelten süllyedő hajó, s egyre többen gondoltak arra, hogy elhagyják az országot — de ugyanekkor az Angliába való bejutás, a vízum megszerzése egyáltalán nem volt könnyű feladat. Károlyi ilyen esetekben próbált ismerettségi köre felhasználásával eljárni — de az eredmény nem ritkán elmaradt, pedig ezúttal Károlyiék nemcsak baloldali labourista, hanem előkelő konzervatív, de ugyanakkor ismert antifasiszta arisztokratákat is mozgósítottak. Ezek közé tartozott Duchess of Atholl, aki a spanyol polgárháború napjaiban tűnt fel bátor írásaival, s aki, miután személyesen is többször járt Spanyolországban, mindent megtett, hogy az angolok a köztársaság segítségére siessenek. Ezúttal Károlyi Mihályné néhány ember érdekében az ő közvetítését kérte — de ekkor ez sem járt eredménnyel.²

Ami a franciaországi összefüggéseket illeti, két árulkodó nyomra bukkunk. A feladó mindkét esetben Marius Moutet, a francia szocialista párt parlamenti képviselője, méghozzá azé a képviselőé, akinek érdekében Jaurès 1914-ben még személyesen korteskedett, aki Jaurès környezetéhez tartozott, s aki mindig érzékeny maradt a nemzetközi politika alakulása iránt. Károlyi ezúttal Aranyossi Pál érdekében kívánt az ő segítségével eljárni, de Moutet szintén a nehézségekre utalt — éppen azért, mert Aranyossi ismert kommunista.³ Károlyi ugyancsak Moutet-t kereste, hogy számára beutazási engedélyt szerezzen Franciaországba. Moutet ezúttal „féleredménnyel járt”, amennyiben Károlyinak megküldhette a belügyminisztérium politikai osztályának visszaigazolását — amely szerint a kérdésben a katonai szervek illetékesek — vagyis a határozott nem ezúttal szintén elmaradt, de egyúttal a mozzanat tükrözi a zaklatott napok légkörét.

1 ? ? ?

2 PIA. 704. f. 75. ö. e.

3 Uo.

1940 késő-tavaszán nyarán Károlyi a magyar emigránsok különféle csoportosulásaitól kapott leveleket, amelyek arra sarkallták, hogy vállalja a magyar emigráció vezetését, hiszen ha számban ez az emigráció meg is fogyatkozott, nem kevesen vannak, akik a fasizmus elleni harcból ezután is ki kívánják venni részüket.⁴ Bár éppen a harcra jelentkezők, s a baráti érzések tolmácsolóinak leveleiből is kiderült, hogy a jövőben milyen éles vitáknak néznek elébe, hiszen például Kéri Pál Lisszabonból 1940 októberi levelében nemcsak azt hangsúlyozta, hogy a fasizmus ellen kíván harcolni, s hogy a szocializmus szerinte mennyire elválaszthatatlan a szabadság követelményétől, hanem egyúttal a proletár diktatúra rendszerének jogosultságát, lehetőségét is elvitatta⁵ — amivel Károlyi soha nem értett egyet. Így a koncepcióbeli ellentétek ekkor is (ugyanúgy mint korábbi és később is) adva voltak — de ezeknek mégis háttérbe kellett szorulniuk a nagy élet-halál harc közepette.

Ami Károlyiék nemzetközi kapcsolatait illeti, 1940 e téren minden jel szerint visszaesést jelentett. 1940 áprilisában a National Council of Women hívta meg Károlyit, hogy Magyarország „tragikus helyzetéről” tartson előadást. 1940 szeptemberében pedig egy másik tragikus sorsú népnek, a spanyolnak egy nemzetközileg ugyancsak ismert értelmiségi hangadójától, a Madariaga családtól érkezett néhány soros levél, amely új találkozópontra megbeszélését sürgette⁶ — s ami egyúttal azt tanúsítja, hogy ez idő tájt Károlyi Mihály és Madariaga Londonban rendszeresen találkozott egymással.

1940-ben Károlyi csehszlovák kapcsolatai is egy értékes új elemmel gazdagodtak. Práger Jenő, Bóhm Vilmos sógora — akinek jó kapcsolatai voltak a Labour Pártyhoz — 1940 novemberében értesítette az akkoriban Oxfordban tartózkodó Károlyit, hogy Wenzel Jaksch, a szudétanémet Szociáldemokrata Párt ugyancsak angliai emigrációba szorult elnöke pár napra Oxfordba érkezett, ahol előadást tart — s aki szeretne Károlyival találkozni, és szeretné, ha „a magyar kérdéseket megbeszélhetnék. Úgy hiszem — fűzte hozzá a maga részéről Práger —, hogy ez a beszélgetés az Ön számára is érdekes lehet, s éppen ezért oly melegen ajánlom a Mr. Jaksch-sal való beszélgetést, amennyire csak lehet.”⁷

1941

1941 fordulópont a háború történetében. Mindenütt szélesebbre nyílt az antifasiszta, sőt még szélesebbre a Hitler-ellenes koalíciók létrejöttének kapuja. Az új szövetségek létrejöttét, a különféle emigránsok törekvését, hogy nagyobb erővel kapcsolódjanak egyfelől az antifasiszta harcra, másfelől az új Európa kialakításába — mindjárt 1941 elejétől tapasztalni lehetett — még Károlyi levelezésének tükrében is.

W. Jaksch, akivel Práger még 1940 novemberében összehozta Károlyit, ezúttal 1941 februárjában arról értesítette, hogy beszélt Nečasszal, a volt csehszlovák kormány egyik tagjával Károlyinak arról a tervéről, hogy Londonban létrehozzák a Pro Danubian-Federation Society-t. Mondanunk sem kell, hogy e szervezet megint csak sokféle tervet, szándékot takart. Elsősorban a duna-

⁴ PIA. 704. f. 76. ö. e.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

menti népek megbékítését s az antifasiszta együttműködést célozta, de megint csak keretül szolgálhattak Károlyi későbbi terveinek — amelyek már messzebb mutattak, s a már említett konföderációt vetették fel. Mindenesetre Jaksch elfogadta a Társaság létrehozásának gondolatát, s a cseh szudétanémetek nevében indítványozta, hogy a munkába osztrákokat is vonjanak be.¹

Ezek mellett olyan szövetség körvonalai is látszanak, amelyek semmiként nem sorolhatók már a „súlytalan” emigrációs összeköttetések közé. 1941 októberében Károlyi egymásután két választáviratot is kapott, amelyek ebbe a régióba tartoznak. Az elsőt E. Beneš küldte 1941. október 9-én. A távirat szövege, ha úgy tetszik formális köszönet, bár ugyanakkor ezen túlmutat, hogy Beneš nemcsak a német náci, hanem egyúttal mindenfajta fasiszta uralom felszámolását is elkerülhetetlennek vélte a háború utáni Európában, tehát a Horthy-rendszerét is.² De a levélnek van még egyfajta jelképes jelentősége — hiszen Beneš aligha küldött mindenkinek választáviratot. Beneš nyilvánvalóan még nyitott lapnak tekintette Károlyi jövőjét a háború utáni Magyarországon.

A másik távirat 1941. október 29-én Charles De Gaulletól érkezett. Ez a távirat tömörebb, egyértelműbb és ugyanakkor Károlyi szempontjából kevesebbet is mond. De Gaulle megköszönte Károlyi üdvözlését, s biztosította, hogy a teljes győzelemig nem teszi le a fegyvert.³ Mindez természetesen értékes nyilatkozat, s mindenben fedte De Gaulle elképzelését, újat jelentett ez még ekkor a francia jövőt illetően is — de politikai platformról szintén nem esett szó. De Gaulle e távirattal tulajdonképpen nyugtázta Károlyi rendkívüli személyiségét, de a rövid távirat többet nem jelzett.

Ugyanezekben a hetekben viszont gazdagabbá vált Károlyi kapcsolata az angol Labour Party köreivel. Erről kronológiailag is első helyen magának Gilliesnek, a Labour Party befolyásos külügyi titkárának 1941. október 31-iki Károlyinéhoz írott levele számol be. Gillies nem volt túl diplomatikus egyéniség s nem Károlyi volt az egyedüli, akivel nem tudott bensőséges baráti kapcsolatokat kialakítani. Gillies és a Károlyiak együttműködésére ekkor úgy került sor, hogy Károlyiné felajánlotta, bekapcsolódik a BBC európai adásaiba, Gillies pedig pártmegbízata mellett a koalíciós kormányban a tájékoztatás és propaganda vonalán kormány megbízatást is kapott. Gillies 1941. október 31-iki levelét ezek után azzal kezdte, hogy Károlyinének megjegyezte, „örülök hogy barátságunk 15 év múltán újra felújul”. Gillies azonban mindig elsősorban szociáldemokratákra kívánt támaszkodni, s még ugyanebben a levélben — amelyben megjegyezte, az adásokat nagy gonddal kell előkészíteni tartalmi és stílusi vonatkozásban egyaránt — előre jelezte Károlyinének, hogy a bizottságban angol és az európai kontinensről származó szocialistákkal kell majd együttműködni, beleértve a német szocialistákat, akik közül Walter Loeböt külön is megemlítette. Gillies ehelyütt a csoport munkájánál nemcsak azt tekintette feladatnak, hogy a legázolt kontinensnek sugározzanak műsort, hanem azt is, hogy az angol közvéleményt formálják, felvilágosítsák a német helyzetről, sőt szélesebben a német jövőjéről is.⁴

A Labour Party-kapcsolat tehát ehelyütt újra visszakanyarodik az emigrációhoz, s a szociáldemokrata emigrációhoz. 1941 őszén ennek egyéb nyoma is

¹ PIA. 704. f. 77. ö. e.

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

volt. A volt csehszlovák parlamenti képviselő, Ignaz Schulz nem sokkal korább, 1941. szeptember 15-én juttatott el memorandumot Attleehez, amelyben tiltakozott az ellen, hogy Eckhardtot a nyugati szövetségesek politikai tárgyaló partnernek fogadják el. Schulz ehelyütt rövid politikai portrét is festett Eckhardt történeti pályájáról, majd nyomatékosan Attlee figyelmébe ajánlotta, hogy azért látszik szükségesnek lépéseket tenni, mert nemcsak az Egyesült Államok külügyi apparátusában akadtak Eckhardtnak támogatói, hanem Halifax angol követ is ezek közé tartozik.⁵ Schulz a levél másolatát megküldte Károlynak. S az Egyesült Államokbeli magyar szociáldemokraták nevében 1941. november 17-én Fényes László, Faludy György és Kéri Pál írt hasonló értelmű levelet Attlee-nek, amelyben Schulzot támogatták, Eckhardt elszigetelését sürgették — s a levél másolatát ők is megküldték tájékoztatásul Károlynak.⁶ Károlyi Eckhardt ellenes fellépései ily módon teljes összhangban voltak a magyar és a csehszlovákiai magyar szociáldemokraták s Jászi véleményével.

Ezeknek az intervencióknak súlyát persze nehéz felmérni. De minden- esetre tény, hogy Eckhardt frontáttörése nem sikerült, s ebben a sokféle oppozíció is szerepet játszhatott. A demokrata, szociáldemokrata emigráció pedig sokféle módon próbálta befolyásolni, tájékoztatni az angolokat. A fenti levelek és személyek mellett e napokban Kingsley Martin, a New Statesman befolyásos szerkesztője köszönte meg éppen Károlynak a magyar kérdésben adott információkat — s jelezte, hogy a közel jövőben szándékozik cikket írni Magyarországról — megintcsak a helyesebb tájékoztatás érdekében.

Károlyi Eckhardt ellen nemcsak reakciós, fasiszta múltja és revíziós politikája miatt kívánt fellépni. Károlyi tiszttában volt azzal, hogy a háború valóban új viszonyokat szül majd — a háború végére. Erre vonatkozólag már idéztük Hatvanyhoz írott 1939. évi sorait — ahol ez a perspektíva világosan kirajzolódott. Az 1941-es évben, amikor a háborúban a fordulat éppen, hogy csak kezdett új perspektívákat kínálni, Károlyi újra világosan állást foglalt, hogy nekik messzebb pillantó politikát kell kialakítani. Újra Hatvanyinak írta a következő sorokat: „Merész, bátor építőkre van szükség, akik a régi pudvás pilléreket fel merik rúgni... Magyarországnak, Európának egy egész új épületre van szüksége.”⁷

A merész előrelátás és a réalpolitika hosszabb távlatban összeegyeztethető, a politikai élet mindennapjában viszont Károlynak igaza volt, amikor a gáncsoskodókkal szemben megjegyzte, a mindennapos ügyeskedést nem lehet, nem szabad azonosítani a réalpolitikával. Mindezt ő éppen e Hatvanyhoz — a magyar történelemre alkalmazva, de nyilvánvalóan nem csak a magyar történelemre értelmezve: „A politika csakis »reál« alapokon engedhető meg? vagyis csak máról holnapra szabad neki spekulálni? Nem hiszem. A történelem nem erre tanít. Lehet, hogy Bethlen ügyes politikus volt, de mi maradt belőle?”

⁵ PIA. 704. f. 77. ö. e. — Az Eckhardt-elleni akciót támogatta Beneš és a csehszlovák kormány is.

⁶ Uo.

⁷ PIA. 704. f. 125. ö. e.

1942

Károlyi kapcsolatai a korábbi gyakorlatnak megfelelően elsősorban két nagy nyomvonalon haladtak: Károlyi egyfelől a Londonban élő emigránsokkal, másfelől az angolokkal keresett együttműködési lehetőséget, s hozzátehetjük, az angol politikusok, újságírók többsége változatlanul labourista volt, vagy legalábbis liberális szabadgondolkodó volt.

Ami a jelzett kapcsolatok első nagy témakörét érinti, az emigrációs megmozdulásokét, ezek is meglehetősen változatosak voltak. Károlyi változatlanul szívében viselte a külön dunatáji, kelet-európai szervezkedést, de emellett az év során többször is meghívást kapott például a francia szakszervezeti központtól, hogy londoni rendezvényeit látogassa meg. Az év decemberében pedig André Philipp-pel, a francia szocialisták egyik vezetőjével találkozott.

Az alkalmi találkozók mellett 1942-ben már kiformalódott egy jelentősebb antifasiszta nemzetközi emigráns szervezet is, amely alapvetően (vagy teljesen) szociáldemokratára jellegű volt. A szervezet neve „Fight for Freedom”, elnöke az angol James Walker képviselő, titkára a liberális Rennie Smith újságíró — de az elnökségnek az európai kontinensről származó tagjai mind ismert szociáldemokraták. Alelnök a belga Huysmans, a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodának hosszabb időn át titkára, mellette találjuk L. Araquistaint, a spanyol szocialista párt egyik vezetőjét, Walter Loeböt, a német párt elnökségének tagját, a lengyel A. Ciolkoszt és a norvég K. Nordhalt. Ez a szervezet kereste meg többször is már 1942-től Károlyit, s ez a szervezet megint csak nem tekinthető súlytalannak. A „Fight for Freedom” 1942 szeptemberében brosúrárt készült kiadni a német kisebbségek európai helyzetéről. Károlyit azért keresték ekkor meg, hogy a magyarországi német kisebbségről adjon tájékoztatást. Nem sokkal később az eredeti elképzelést módosították, s konferenciát rendeztek, ezen Károlyi is felszólalt, s a konferencia után úgy döntöttek, hogy a konferencia anyagát nyomtatásban is megjelentetik.¹

De nemcsak ilyen vonatkozásban adott Károlyi tájékoztatást a „nagyvilágnak” magyarországi problémákról. Ilyen értelemben írt 1942. június 24-én Seton Watson professzornak a magyar és kelet-európai távlati problémák egyik legfontosabb kérdéséről, az agrárkérdésről, pontosabban az agrárreformról — helyesbítve az angol elképzeléseket, mintha korlátozott és enyhe reformmal a parasztságot Magyarország esetében ki lehetne elégíteni. Károlyi már ekkor jelezte, hogy a földosztás eleve nem oldhatja meg az agrárkérdést, részint az agrár népesség egy része eleve nem juthat földhöz, másrészt a szövetkezeti fejlődés előtt is szabad utat kívánt nyitni — amit az angolok, még a Fábíánus Társaságban is — hiszen Seton Watson annak részéről kereste meg — elhanyagoltak. Károlyi ilyen értelemben is „balra” kívánt kaput nyitni, s e kérdésben is mintegy előre bizonyos illúziókat oszlatott el.²

Károlyiék különben — sok levél bizonyítja — egyébként is folyamatos kapcsolatot tartottak fenn a Fabian International Bureau-val. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Fábíánus Társaság az 1930-as években már felfrissült, szerepet vállalt az antifasiszta erőfeszítésekben, s jellegénél fogva mindig arra törekedett, hogy a nemzetközi fejlődésről hű képet adjon. Így a már jelzett agrárkérdéshez tartozik, hogy Károlyiék meghívták a Fábíánusokon keresztül az angol szövet-

¹ PIA. 704. f. 78. ö. e.

² Károlyi levelét lásd Károlyi Mihály válogatott írásai. 55—57.

kezeti mozgalom egy vezetőjét, hogy az általuk vezetett klubban tartson előadást.³ Vagyis Károlyi egyfelől angol partnereinek adott a demokratikusnál továbbtekintő szocialista választ, ugyanakkor a magyar emigránsokat viszont az angol munkásmozgalom képviselőivel ismertette meg.

Erről a kettős szerepéről s mindig balra tendáló felszólalásairól más dokumentumot is találunk. A Federal Union reading-i szervezetének titkára, Ruth Beck levele két szempontból is érdekes. Visszautal arra, hogy a klub nemrégiben rendezett konferenciájának sikere volt, sajtóvisszhangja támadt, amiről ez úton tájékoztatta Károlyit. A visszaigazolás szerint Károlyi erőteljesen sürgette a nagyipar nemzetközi ellenőrzésének fontosságát. A gondolat ekkor a progresszív gondolkodásuk között nagyon népszerű volt, s Ruth Beck a maga és a csoport nevében le is szögezte: „nagyon hálásak vagyunk Önnek, hogy a rendezvényt ily mértékben sikeressé tette.”⁴

Végeredményben az angol Federal Union törekvéseivel csengett össze Julian Gorkinnak, a spanyol POUM egyik ismert volt vezetőjének levele, aki 1942 decemberében — nyilvánvalóan a karácsonyi-újévi nagy feltérképezések keretében — kért Károlyitól Mexicóból a mexicói lapok számára választ arra a kérdésre, hogy miként képzeli el Európa sorsát és újjárendeződését. A körkérdés már messze túltekintett a fasizmus szétverésén, s szintén az európai együttműködés, a konföderáció problémáit, illetve a kapitalizmus és szocialista fejlődés szembesítését vetette fel. Ennyiben Gorkin levele is jelezte: a háborúból feltétlenül új Európa születik meg⁵ — s hogy Károlyi ezzel a prognózissal egyetértett, aligha kell bizonyítani.

Károlyi a változásokat Európa, sőt világméretben vizsgálta, figyelte. Ilyen összefüggésben írta az amerikai magyaroknak 1942. november 26-án (Faludynak és Terebesynek), hogy „nem lehet Darlant elválasztani Horthytól és nem lehet Beneš elválasztani Sztálintól.” Ugyanakkor Károlyi előtt nem maradtak rejtve a mélyreható különbségek sem. Látta, sőt ennek hangot is adott ugyanebben a levélben: „Vannak, akik új világot akarnak és vannak olyanok akik a régit”. S ehelyütt megjegyezte, hogy az ellenállásban is csehszlovák és francia relációban „a progresszív elem áll az előtérben”, míg Lengyelország esetében például „a reakciós elem az erősebb”. Mindehhez azonban nyomban hozzátette: mindez rendkívül cseppfolyós, változó: „ma minden belpolitika egyben világpolitika is és természetesen fordítva a világpolitika egyben belpolitika is”. S a következtetés: a magyar emigrációnak is számolnia kell a különféle országok belpolitika feltételeivel, a kormányok magatartásával, de a közvélemény reagálásával is.⁶

Károlyi és az Egyesült Államokban élő, szervezkedő demokratikus, sőt kifejezetten szociáldemokrata magyar emigráció kapcsolatairól e tanulmányban nem kívánunk részletesebben szólni. Ezekkel a „magyar” összefüggésekkel a Történeti Szemle e számában Varga János alaposabban foglalkozik. Ami viszont az eszmei közelséget, együttthaladást és a problémákat illeti, pusztán Károlyinak egy 1942. december 21-i Vámbéry Rusztemhez írott levelét kell ehelyütt külön is megemlítenünk. Ez a levél ugyanolyan fegyverbarátság-keresést bizonyít, miként fordítva az idézett Fényes—Faludy—Kéri levél is ezt tanúsította, s Vámbéry

³ PIA. 704. f. 78. ö. e. A FIB-nek ekkoriban olyan tagjai voltak, mint Brailsford, Laski, G. Straus, Yates, Margaret Cole, Zilliacus és Leonhard Woolf.

⁴ PIA. 704. f. 78. ö. e.

⁵ Uo.

⁶ PIA. 704. f. 126. ö. e.

tudjuk ennek az amerikai csoportosulásnak lett egyik feje. Károlyi ebben a levelében Vámbéry szemére veti, hogy „egészen őszintén meg kell mondanom neked, hogy nem elég hamar határozta el magad arra, hogy hozzám csatlakozz. . . Tudom, hogy ebben nem személyi okok, hanem elvi megfontolások akadályoztak meg, de a tény fennáll. Úgy vélted, hogy én túlságosan baloldali és oroszbarát vagyok. . .” Majd a levelében Károlyi leszögezte, ha a kommunista pártok gyakorlati politikáját illetőleg neki is vannak kritikai észrevételei, „tisztában kell lennünk azzal, hogy nélkülük lehetetlen az új progresszív Európát felépíteni és nekünk progresszíveknek a csisztkákra való tekintet nélkül igénybe kell vennünk segítségüket a darlanizmus és a habsburgizmus elleni harcban”. Károlyi ugyanúgy utalt arra is, hogy az oroszok morális befolyása a háború után nőni fog, míg a francia, angol és német szociáldemokrácia „nagyon rossz emléket hagyott maga után”. Majd újra leszögezte: „Én nem vagyok dogmatikus marxista, de számolok a tényekkel. Meg vagyok győződve arról, hogy az új, európai forradalom életrekeltése után új eszközökkel, dogmák nélkül nekünk európaiaknak kell felépítenünk az új világot. Szerintem Oroszország nem fogja megakadályozni.”¹

Károlyi erre a levelére amely egyszerre tartalmazott kritikai sorokat és programot, de egészen mindenestre a szövetség újra megszilárdítását sürgette — szinte „napokon belül” kapott választ. Vámbéry 1943. január 7-iki válaszában aláhúzza, hogy eddigi írásaiból Károlyi nehezen olvashatna ki valamiféle szociáldemokrata egyoldalúságot, beszűkültséget — „ezt a vádat nehéz lenne igazolni. Noha a budapesti Népszavának állandó munkatársa voltam, sohasem tartoztam e párt keretébe és ma a második Internacionálét legfeljebb, mint jól konzervált hullát tiszteltem”.²

Károlyi 1942-es postájában még egy érdekes levelet találunk. Ez ugyan visszavezet az emigráció együttműködésének témaköréhez, ahhoz, hogy a különféle országok emigránsai mennyire bensőségesen tájékoztatták egymást gondjaikról, mennyire támaszkodni igyekeztek egymásra, mennyire tudták, hogy egyetemes síkon dőlnek el a nagy viták. Mindezen túl a levél megint csak adalék ahhoz, hogy Károlyiban nemcsak a magyar, hanem a külföldi szocialisták is szövetségest láttak. Végül e levél, amelyet a német szociáldemokrata párt egy csoportjának vezetői írtak alá, olyan problémát vetett fel, amelyet nem egy vonatkozásban nemcsak érdekelte Károlyit, hanem részben Károlyi életútjának kulcskérdéseire is reflektált.

Az aláírók (Walter Loeb, Curt Geyer, Carl Herr) elégedetlenek voltak a német szociáldemokrata pártvezetőség politikájával, azzal, hogy e pártvezetőség semmi jelét nem mutatta, hogy bárminemű önkritikus következtetéseket levont a múlt eseményeiből. Ezzel szemben e csoport egészen az első világháború éveig ment vissza a kritikában, megállapítván, hogy a párttöbbség akkor is bűnös támogatást adott a kormánynak a háború folytatásához. Hibáztatták az Ebert—Scheidemann-féle vezetőséget azért is, mert 1918-ban nem készítették elő, nem segítették a forradalom ügyét, majd a háború után sem küzdöttek elég következetesen a nacionalizmus újjáéledése ellen.

¹ PIA. 704. f.

² PIA. 704. f. — Vámbéry válasza sok szempontból érdekes, megfontolkoztató. Tudjuk, hogy 1943–44-ben a szövetség Károlyi és Vámbéry között ténylegesen szorosabbá vált. De ismeretes az is, hogy mind ekkor, mind később Vámbéry mégis megőrizte külön szoros kapcsolatát mind a magyar, mind a nemzetközi szociáldemokrata vezetőkkel, s ezek a kapcsolatok 1945 utáni tevékenységét is jellemezték.

A múlt kérdéseinek újrafelvetése után az aláírók már a jelenre reflektáltak, s a jelenre vonatkozóan követelték Németország lefegyverzését — a német militarizmus felszámolását, s etéren az Ollenhauer és Vogel vezette pártvezetőségi többséget bírálták, mert nem merte vállalni az egyoldalú német lefegyverzés követelését. E csoport megjegyezte, hogy a régi, 1914-es „honvédők” később is értetlenek maradtak a német lefegyverzéssel szemben.⁷

Eddig a levél. Az esemény Károlyit elgondolkoztathatta. Mindenesetre tény, hogy Károlyi ezúttal is a baloldali, antimilitarista szociáldemokrata csoporttal került kontaktusba, miként általában ezekkel működött együtt minden országban, s ez az együttműködés a háború során mindvégig fennmaradt.

Ennek a német és francia kapcsolatok mellett az 1942-es évből még néhány angol mozzanatát jelezhetjük. Az év tavaszán G. Strausszal, az 1930-as évek munkáspárti balszárnyának egyik vezetőjével volt találkozója. Straus mellett a másik munkáspárti baloldali értelmiségi politikus, akiről már eddig szóltunk — H. J. Laski volt. Laski esetében csak hozzátehetjük, hogy 1942 februárjában Jászi Oszkár is levelet írt neki, amelyben hangsúlyozta, hogy a demokratikus magyar emigráció igazi vezetőjének Károlyi Mihályt kell hogy tekintse (Jászi e levél másolatát küldte meg Károlynak — s megjegyezhetjük, e levélben Jászi szintén óvást emelt Eckhardt ellen, s Laskit is az ellenakciókra buzdította).⁸

Miközben aláhúzhatjuk, hogy amennyiben Károlyi szociáldemokrata és angol munkáspárti politikusokkal együttműködött, elsősorban a baloldaliakra támaszkodhatott, ugyanakkor jelezhetjük, hogy 1942-ben a helyzet úgy alakult, hogy olykor ez a kör már kiszélesedhetett. 1942 júniusában Károlyi az International Socialist Forum részéről kapott meghívót egy konferenciára. A Forum szerkesztője Julius Braunthal volt, a meghívót ő írta alá, mellette ismertebb szociáldemokrata vezetők: De Brouckère, O. Pollak és Vogel. A rendezvény előadója Laski, s témája: A Szovjetunió és Anglia volt. Ez utóbbi láthatóan növekvő mértékben foglalkoztatta általában az angol, s érthetően méginkább a munkáspárti közvéleményt. Nem véletlen, hogy 1942 november 2-án a Fabian Societytől meghívó érkezett Károlyihoz, hogy vegyen részt azon az ünnepi rendezvényen, amelyet az októberi forradalom 25. évfordulójára kívánnak rendezni. A találkozáson három vezető munkáspárti politikus előadását jelezték előre: Ellen Wilkinsonét, Arthur Greenwoodét (ekkoriban a munkáspárt fő külpolitikai szakértője) és Walter Citrine-ét. A meghívónak volt egy érdekes, jellegzetes mondata. Eszerint Károlyit ezúttal nem egyszerűen „magánemberként” hívták meg, hanem „kormánya, avagy országa képviselőjében”, s arra kérték, ha nem tud elmenni, küldjön valakit maga helyett, mert szeretnék, ha e rendezvénynek valóban nemzetközi jelleget adhatnának.⁹ Ugyanakkor viszont az is jellegzetes, hogy ehelyütt is Károlyit tekintették a magyar emigráció vezéregyéniségének.

Erre különben sok egyéb dokumentum is utal. Többek között egy rövid néhány soros 1942. augusztus 28-i levél, amelynek feladója W. Citrine, aki jelzi, hogy megfelelő időpontban kész őt fogadni.¹⁰

Természetesen Károlyi kapcsolatai nem szűkültek le pártkapcsolatokra. Ezt bizonyítja, hogy a Royal Institute of International Affairs-szel szintén kapcsolatban volt, s tulajdonképpen kormány szintű volt a kapcsolata a csehszlovák

⁷ PIA. 704. f. 78. ö.e.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

emigrációval is, amiről H. Ripka levele tanúskodik, amely egyúttal Jan Masaryk és Károlyi találkozásairól is tanúskodik.¹¹ Mindez legkevésbé sem meglepő, ha nem feledjük el, hogy Károlyi mindig milyen erőfeszítéseket tett a dunai népek együttműködésének biztosítására, s etéren milyen jelentőséget tulajdonított éppen a magyar és csehszlovák kiegyezésnek, s a múltból milyen megkülönböztetően jó kapcsolatai alakultak ki a Csehszlovák Köztársaság vezetőivel T. Masarykot és Benešt¹² beleértve.

A dunavölgyi politikának elvi programpontjait szinte e lépésekkel egyidejűleg Reinitz Jenőnek tételesen is kifejtette: „Nemcsak azért vagyok a szláv orientáció mellett, mert nem akarom, hogy a magyarok elvérezzenek a németek szép szemeiért, de azért is, mert addig, míg ki nem békülünk a szlávokkal, egy progresszív Magyarország létesítése és a Dunai Föderáció megalkotása lehetetlen.”¹²

A dunai konföderáció eszméje csak egy volt Károlyi messzebb pillantó elképzelései sorában. 1942. június 3-i Jászihoz írott levelében széles tablón vázolta fel egész Európa átrendezésére vonatkozó tervét, amelynek során azt fejtegette, hogy ő a munkáspártok egységfrontjából indul ki, sőt „az összes dolgozók egységfrontjából”, amelynek alapján „egész Európa, sőt az egész világra kiterjedő új gazdasági rendet akarnék felállítani”. Károlyi ebbe belefoglalta a tervgazdaságot, és a szocializmus felé tekint.¹³

Végül az állandó törekvések témaköréből nem feledkezhetünk meg Dániel Arnoldddal való találkozásairól, aki ekkor — részben Károlyi biztatására — igen gondos tervet dolgozott ki a magyar földreform keresztülvitelére, alaposan tanulmányozta a hivatalos statisztikai anyagokat, hogy eredményeit azután megbeszélje Károlyival.¹⁴

1943

Aligha véletlen, hogy a nyitó évek zökkenői után Károlyi nemzetközi kapcsolatai az 1943-as évben szélesedtek talán legjobban ki. E kapcsolatokban voltak régi, hagyományos elemek, nyomon követhetjük a régi kezdeményezések folytatását, de felfigyelhetünk az új tünetekre is, s természetesen a világ változó jelenségeinek reagálásaira is. E kapcsolatokat az 1943-as évre éppen ezért nehezebb rendszerezni, összefoglalni, mint 1938 és 1942 között.

Egy ilyen témakörnek tekinthetjük az olyan rendezvényeket, amikor nemzetközi (Fight for Freedom) avagy az angol munkáspárti szervezetek hívtak össze nemzetközi konferenciákat, részben az antifasiszta törekvések összehangolására, részben a háború utáni Európa megreformálásának tervei kidolgozására.

Az év kezdetén, 1943 februárjában a Fabian International Bureau hívott össze ilyen konferenciát a „quislingek” szerepének kivizsgálására. Magát a konferenciát júliusban kívánták megrendezni, s Károlyit kérték, hogy a konferencián jelenjen meg, s a magyar történeti vonatkozásokat ismertesse.¹

¹¹ Uo.

¹² Beneš szinte az egyetlen magyar politikusként tartotta számon, akit megbecsült. Ezért segítette olykor munkatársainak külföldi útjait.

¹³ Károlyi Mihály Válogatott írásai. 2. köt. 45.

¹⁴ PIA. 704. f. 126. ö. e.

¹⁴ PIA. 704. f. 78. ö. e. A magyarországi földreform tervezetek elképzeléseit hivatalos angol részről is szorgalmazták, aminek Károlyi levelezésében szintén megvannak a nyomai.

¹ E „quisling” konferenciával kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a szervezők egy ideig maguk sem voltak teljesen tisztában azzal, hogy mit is érhetnek el egy ilyen találkozótól. Végül

A konferenciát később megtartották s az elkészített tanulmányok, áttekin-
tések oly nagy érdeklődést keltettek, hogy a konferencia egész anyagát meg is
jelentették. Az év őszén azután Walter Loeb, a „Fight for Freedom” szervezet
nevében kérdezte Károlyitól, hogy a „Free Hungarian” mozgalom hány példányt
rendel meg a kötetből.

1943 azonban nemcsak a letisztulás éve volt. Angliában is egybefonódott
a múlt és a jelen, s furcsa módon Károlyiéknek megint találkozniuk kellett a
spanyol polgárháború nagyon is élő emlékével. Ezúttal nem a magyar internált
önkéntesek kértek segítséget — hanem az angolok, lévén, hogy a régi törvény-
kezés groteszk módon a második világháború éveiben is tovább élt, s sújtotta az
angol önkénteseket.² 1943 márciusában az angol International Brigade Associa-
tion nevében Sam Wild elnök és Jack Brent elnök hivatalos levélben kereste meg
Károlyit. E levélben hivatkoztak arra, hogy a múltban is „felbecsülhetetlen
segítséget nyújtottak munkánkban, hogy megkönnyítsük szerencsétlen elvtár-
saink sorsát és biztosítsuk kiszabadulásukat a koncentrációs táborokból”, s
éppen ezért meghívják a társaság évi gyűlésére. A konferenciának az a célja,
hogy új lendületet adjon a mozgalomnak a bebörtönzöttek kiszabadítása érde-
kében.³

Ez a levél csak egy szem abból a láncból, hogy múlt és jelen mennyire
összeszővődött, s Angliában is mily éles harc folyt politikai erők között, amelybe
nem egyszer Károlyit is igyekeztek bevonni

Károlyi angol kapcsolatai 1943-ban minden vonalon kiszélesedtek, rend-
szeresedtek, s ha már 1942-ben tapasztalni lehetett, hogy egyre inkább a jövő
felé fordultak az emberek, Európa demokratikus megreformálását tervezték
— akkor ez a tendencia 1943-ban érthetően felerősödött. Károlyit a legkülön-
félőbb angol szervezetek hívták meg rendezvényekre, kerekasztal konferenciákra,
illetőleg előadásokra. Ismételjük, a legkülönfélőbb szervezetek, de ugyanakkor
hozzátehetjük: zömük változatlanul vagy munkáspárti, vagy a munkáspárttal
rokonszenvező, esetleg baloldali liberális szervezet volt. A Workers Educational
Association egyik vezetőjét, B. W. Spivockot Károlyiék hívták meg a Demo-
kratikus Magyarország klubba előadás tartására — amit ő el is vállalt. Ethel
Barrow viszont több társaság nevében 1943 februárjában Károlyit kereste meg
egy olyan konferencián való résztvétel érdekében, ahol „Európa újjáépítése a
háború után” címmel kívántak beszélgetést, konferenciát tartani. E. Barrow
jelezte, hogy a rendezvény megtartását H. Laski, a London School of Economics
professzora, vezetője, a Munkáspárt egyik befolyásos tagja is sürgeti-támogatja.⁴

Az angol kapcsolatok 1943-ban más csoportosulásokkal is kiegészültek.
Így Károlyit 1943-ban többször diákszervezetek is megkeresték, előadások
tartására kérték. Így 1943 novemberében a Student Federation for International
Co-Operation szervezet (amelyhez egyaránt tartoztak oxfordi és londoni diákok)
kérte Károlyit, hogy akár Oxfordban, akár Londonban tartson számukra elő-
adást. A meghívó titkár szerint mintegy 250 fős hallgatóságra számíthat, s a

a Fabian International Bureau megkeresésében azt olvashatjuk, hogy Károlyitól elsősorban nem
azt várták, hogy pontos adatokat közöljön, hanem a veszély tendenciáit jelölje ki és rávilágítson
a „bűnös” emberekre. A FIB március 5-iki felkérő levelében Mildred Bamford előre jelezte
Károlyinak, hogy az összegyűjtött dokumentációt azután a parlamenti képviselők körében kí-
vánják terjeszteni.

² *Stanley Harrison: Az élet mégis szép.* Bp. 1955.

³ PIA. 704. f. 79. ö. e.

⁴ Uo.

javasolt téma: „A Balkán és a Szovjetunió” volt.⁵ Az év nyarán a Fabian International Bureau hívta meg Károlyit, hogy angol és a kontinensről érkezett szocialistákkal vitassanak meg néhány olyan kérdést, „amelyek minket, mint szocialistákat, valamennyiünket érdekelnek”.⁶

Nem érdektelen a személyi kapcsolatok alakulása sem. Ismeretes, hogy Bertrand Russellhez régi barátság fűzte Károlyit, s a háború idején ez a barátság csak elmélyült. Az 1943-as esztendőben Károlyi újabb értékes szövetségesre talált Julian Huxley személyében. E kapcsolatról többek között Károlynak 1943. október 21-i levele tanúskodik, aki köszönőlevelében így írt: „Kedves Huxley professzor. Még egyszer meg akarom köszönni önnek, hogy elnökölt gyűlésünkön. Mihelyst Ön elvállalta ezt a feladatot, egyszerismind biztosítva volt a siker. Az az erkölcsi támogatás, amit nyújtott ügyünknek, megadja a szükséges indító erőt az új központnak.”⁷

Russell és Huxley az egyetemi tudományos világ támogatását hozták. Tulajdonképpen hasonló szintet jelentett Harold Laski is, aki a London School of Economics vezető professzora volt — de ugyanakkor Laski már hosszú ideje nagy szerepet játszott a Labour Party életében, így ő nemcsak a politizáló egyetemi professzor típusának volt megtestesítője, hanem egyúttal az aktív politikusnak is, akinek az angol politikai életben Huxleynál és Russellnél nagyobb volt a súlya. Laski — aki mindig a Labour Party balszárnyán állt, s a háború során Károlyihoz hasonlóan vele együtt aggódott a darlanista tendenciák jelentkezésén,⁸ szintén nem egyszer vállalta az elnöklést a Free Hungarians rendezvényein. Károlyi tisztában volt Laski elnöklésének jelentőségével, s éppen ezért írta neki: „Az a morális segítség, amit nyújtott nekünk, az szerfölött értékes. Honfitársaim Angliában alacsonyabbrendűségi komplexustól szenvednek” — s éppen etéren Laski megjelenése sokat segített, s meggyőzi őket arról, hogy a félrehúzódnás helyett „bátrabban kell vállalniuk a harcban való részvételt.”⁹

Az angol baloldali értelmiségi mozgalmakban külön színfoltot jelentett mindig Victor Gollancz személye. Kiadó lévén — bizonyos fokig nagyhatalom volt. Az 1930-as években antifasiszta könyvsorozatával az események előtt járt, s ez szellemi befolyását jelentősen megnövelte a második világháború napjaira. Aligha véletlen, hogy Károlyi és Gollancz között ugyancsak barátság szövődött s 1943 szeptemberéből két levél is tanúsítja, hogy Gollancz szerint politikai fel fogásban milyen közel álltak egymáshoz.¹⁰

A személyi kapcsolatokat természetesen még hosszan sorolhatnánk, hiszen ezek olykor nagyon is fontos politikai szerepet nyerhettek. Ezek mellett azonban feltétlenül meg kell emlékeznünk a direkt politikai munkakapcsolatokról, amelyeknek egyik legfontosabb területét bizonyára a sajtó képezte. Az angol sajtó, amelynek hasábjain Károlyi részben magyar kérdésekről szólalhatott meg, igazíthatott helyre téves, nem ritkán még mindig Horthy-párti nézeteket, de nem egyszer a magyar és közép-európai horizonton is túltekintve egész Európa jövőjét érintő kérdések megvitatásába kapcsolódott be.

⁵ PIA. 704. f. 79. ö. e.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Károlyik Mihályné 1975 márciusi személyes közlése.

⁹ PIA. 704 f. 79. ö. e.

¹⁰ Uo.

Ez utóbbi kapcsolatokra jellemző G. R. Hardacrenak, az Oxford Mail szerkesztőjének levele, aki kifejezetten azért kereste meg Károlyit, mert cikksorozatot kívánt elindítani a kontinens politikusainak megszólaltatásával arról, hogy ezek miként képzelik el a háború utáni Európa gazdasági bajainak megoldását.¹¹

A News Chronicle szerkesztőinek magyar információkat adott, a Bevan és Jennie Lee szerkesztette baloldali labourista Tribune-ban pedig néhány levélváltás után cikke is megjelent Magyarországról.¹²

E cikkek, levelek ha külön-külön választjuk őket kevés új elemet tartalmaznak. Károlyi esetében ez kevésbé lehetett meglepő. Károlyi kiforrott világnézete alapján az egyes alkalmakkor tulajdonképpen csak újra meg újra kifejtette már alaposan átgondolt nézeteit. Így a Tribune cikk esetében is elsőrendűen saját osztályának, a nagybirtokosoknak önzését és hazaárulását lepezte le, hogy a magyar gazdasági és politikai rendszer reakciós vonásainak kimutatása alapján azokat a nyugati politikusokat támadja újjólag, akik ezt a rendszert át szeretnék menteni a jövőbe is, míg ő teljes demokratikus fordulatot sürgetett, s ezúttal is, ehelyütt is — a dunai népek föderációját.¹³

S ha Károlyi minden alkalommal ezt a crédóját hirdette meg a lapokban, személyes leveleiben, akkor természetesen ugyanezt tette akkor is, amikor vagy a Free Hungarians szervezetet létrehozta, annak rendezvényein felszólalt, vagy amikor a különféle angol politikai szerveket — például a Külügyminisztérium illetékes osztályait — látta el információkkal, s sürgette megint csak a mélyreható reformokat. Végeredményben ennek a sokoldalú tevékenységnek volt egyik területe az is — amit Károlyi Mihály és felesége a rádióban, a BBC hullámhosszán folytatott a Horthy-barát tendenciák visszaszorításáért, Macartney professzor elszigeteléséért. A vita alaposan elhúzódott, s Károlyi megint igénybe vette a labouristák segítségét — akik Price esetében biztosították is jóindulatukról, de az áttörést a BBC-nél ekkor még nem sikerült elérni, az ellenállás erős volt, s a BBC vezetői még nem akarták az olyan pontokon kielezni a vitát „a magyar közvéleménnyel”, hogy Kállayt bírálják, októbert ünnepeljék, a szent-istváni birodalom kereteit kérdésessé tegyék. Mindezt azonban Károlyi elengedhetetlennek tartotta, ilyen kérdésben ő nem tűrte a megalkuvást.

A BBC-vel való vitával, s Price közbelépésével kapcsolatban tanulságos és bizonyító erejű a következő néhány dokumentum. Brendan Bracken a BBC-től küldte Pricenak a következő levelet 1943. november 30-án, amelyben már Price intervenciójára válaszol. „Utánanézttem annak a panasznak, amit néhány magyar emigráns emelt”, majd utal arra, hogy az októberi forradalom alkalmából végül is a magyar adásban megemlékeztek, miként néhány másnyelvű adásban is. Bracken válaszáról december 2-án Price értesítette Károlyi Mihályt. Az intervenció ily módon nem volt teljesen hatástalan — jóllehet a BBC küzdelem ezután is tovább folyt.

A BBC vitát azonban csak akkor érthetjük meg jobban, ha megemlítjük az előzmények néhány mozzanatát is. 1943. június 8-án Károlyi interveniált a BBC-nél, hogy válaszolhasson Kállay egy beszédére, amelyben Kállay elmarasz-

¹¹ Uo.

¹² Károlyi Mihály válogatott írásai. 2. köt. 128–132.

¹³ Uo. — A Tribune cikk előzményeihez tartozik, hogy 1943. augusztus 17-én Aneurin Bevan, a Tribune szerkesztője s a Labour balszárny egyik ismert vezetője kereste meg soraival Károlyit és kínálta fel neki a lehetőséget, hogy a lapban kommentárokat közöljön a magyar helyzetről. (PIA. 704. f. 78. ö. e.)

talta az emigránsokat s személyesen Károlyit. A BBC részéről ekkor S. V. Chambers válaszolt Károlynak, s miközben megjegyezte, hogy ők Kállay kijelentéseit a BBC hullámhosszán visszautasították — Károlynak mégsem adnak lehetőséget, hogy személyesen válaszolhasson Kállaynak — mivel — mint mondta — „a BBC elvei nem teszik lehetővé, hogy Angliában tartózkodó külföldiek vitát folytathassanak kormányainkkal”.¹⁴

Károlynak információs tevékenységére pusztán még egy dokumentum kapcsán térnénk ki részletesebben, amit a régi antimilitarista hagyományokra visszatekintő internacionalista szervezetnek, az E. D. Morel által életre keltett Union of Democratic Control nevű társaság elaborátumára adott. Az UDC nagyobb összegezést készített Európa országainak helyzetéről, múltjáról, amit megküldtek Károlynak, hogy tegye meg észrevételeit. Károlyi 1943. október 5-én küldte meg ezeket, amelyek rendkívül jellemzőek, s mivel a magyar történelmi fejlődés több pontját érintik, ezért is érdemes idézni őket. Mindenekelőtt hangsúlyozta; az angol közvéleménnyel azt kell megértetni, hogy Magyarország félfüzdális ország, s amikor a hivatalos magyar politikusok az angol demokráciát dicsérik — az merő szemfényvesztés. Ami a részletkérdésekre vonatkozik, a megjegyzések ugyanilyen figyelemreméltóak. Károlyi mindenekelőtt a terror kérdésére utalt, amit az angol dolgozat csak érintett. Károlyi aláhúzta, hogy szemben a Tanácsköztársaság „vörös terrorjának” 280 áldozatával, az 1919—1920. évi Fehér Terrornak 5000 ember esett áldozatul. Igen élesen támadta személy szerint is Bethlen Istvánt és Teleki Pált, akik iránt Angliában illúziókat táplálnak, s akik személyükben is besározódtak a frank hamisítási botrányban, s természetesen az egész korszak politikájában. A „negatív” hősök mellett Károlyi ezúttal megjelölt pozitívokat is. Külön kiemelte Szabó Ervin jelentőségét, akiről megjegyezte, hogy „az októberi forradalom egyik szellemi vezetője” volt, noha a forradalom napjaiban már nem élt. Ugyanitt az angol közvélemény figyelmét felhívta Rákosi Mátyás és Vámbéry Ruzstem személyére. Ami a problémaköröket illeti, Károlyi javasolta, hagyják ki a Szent Istvánra való utalást, másfelől viszont részletesebb rajtot látott volna jónak a „három millió koldusról”. Végül megemlékezett a magyarországi szociáldemokratakról, s vezetőiket az angol Labour vezetőivel azonosította, szemükre vetve forradalom- és oroszellenességüket.¹⁵

És végül még egy nyom, részben a sajtókapcsolatokhoz, részben Károlyi szociáldemokrata összeköttetéseihez. Amikor 1943 szeptemberében Böhm Stockholmól Londonba érkezett, akkor Károlyi riasztotta a Times külpolitikai rovatvezetőjét, hogy használja ki az alkalmat, mivel Böhm állandó kapcsolatban állt a magyarországi szociáldemokrata vezetőkkel, így a beszélgetés bizonyára érdekes lenne számára.¹⁶

¹⁴ Uo.

¹⁵ PIA. 704. f. 79. ő. e.

¹⁶ Uo. Ez csak kis adalék — de egyúttal bizonyítja, hogy mikor Böhm megfordult Londonban — nem igen volt olyan eset, hogy a személyes találkozára és a nézetek, ítéletek tisztázására ne került volna sor Károlyi és Böhm között. Károlyi és Böhm levélváltásai ilyen formában is tanulságosak, hiszen később, 1944 júniusában Böhmnek küldött levelében Károlyi megint csak elmondja kritikái észrevételeit a magyar szociáldemokrata vezetők politikájáról is, s ezúttal a kritikából kijutott már Böhmnek is (Károlyi Mihály Válogatott írásai. 152—154). A kritika egyúttal azonban ezúttal is azt bizonyítja: Károlyi a szövetségést bírálta.

1944

Az 1944-es év természetesen megint csak másféle megközelítésben rendhagyó, hiszen bármennyi áldozatot is kellett még hozni, Károlyi biztos lehetett a hitleri koalíció szétverésében. Tevékenységében éppen ezért már fontosabbá vált a jövő terveinek kidolgozása, s amennyiben vitákat kellett folytatnia — éppen a magyar emigrációban — akkor ez is megint csak nagy mértékben az antifasiszta összefogás belső erőviszonyait és a jövő programját érintette.

Ami nemzetközi kapcsolatait illette — etéren 1944 már nem hozott sok új mozzanatot. Inkább a régebbi kapcsolatok tovább élését tapasztalhatjuk. Az év postájában megint több levelet találhatunk H. J. Laski tollából. Laski az év áprilisában azon túl, hogy egy személyes beszélgetés időpontját tisztázza, megjegyzi, javasolja, csak akkor válasszák meg a magyar klub védnökévé, ha már a Labour Partyban is megerősítik posztjában — ekkor a magyaroknak is nagyobb hasznára lehet. E levélben azonban nem mulasztja el az alkalmat, hogy már az elkövetkező győzelem biztos távlatát regisztrálja, amely — mint írja — „nagy elégtételül szolgálhat Önnek és férjének”, Laski mindehhez hozzátette: „Higgyék el, egyike vagyok azoknak, akik mindkettőjük iránt legnagyobb tisztelettel viseltetek, amiért hűek tudtak maradni eszméikhez.”¹

A levelet Károlyi Mihályné 1944. május 12-én köszönte meg. Miután a magyar klubban megbeszélték az időpontot — ezt közölték Laskival, majd hozzátette „Férjem is, magam is nagyon köszönjük kedves és bátorító szavait”.²

Változatlanul fennmaradtak a munkatársi kapcsolatok a Bevan, J. Lee szerkesztette Tribune-nal is. A Tribune szerkesztőségében dolgozó George Orwell kereste meg ekkor Károlyinét s ajánlotta fel 1944. október 23-án, hogy írjon recenziókat a lapnak középeurópai (de nem kizárólag, mert francia munkákat is felkínált) témájú könyvekről. A levél tanúsága szerint Károlyiné Orwellel is többször találkozott.³

Ugyanekkor meghívták T. S. Eliotot is, hogy a magyar klubban tartson előadást. Eliot bizonyos fenntartással, óvatossággal válaszolt, jelezve, hogy ő nem kíván egy politikai pártot, csoportot sem kizárólagos alapon támogatni — ugyanakkor azonban vállalta, hogy 1944 márciusában előadást tartson.

Végül fennmaradt egy levél a nagyon régi baráttól, B. Russelltől, aki 1944 novemberi levelében visszaütal egy korábbi találkozásjukra s meghívja Károlyiékat Cambridgebe. Russell e valóban baráti levélben így búcsúzott: „Azon túlmenően, hogy nagyon örülnék, ha találkozhatnék önökkel, szeretnék többet hallani a magyar ügyekről is.”⁴

Az 1944-es postában találunk egy furcsán szomorú levelet is. A feladó Azcarate, a spanyol köztársaság londoni követe volt. Károlyi őt is meghívta a magyarok rendezvényére, pontosabban a francia Levy professzor előadására — elnöknek. Azcarate a meghívás elől azonban kitért — hogy ezt Spanyolország nemzetközi helyzete, illetőleg a helyzet rendezetlensége nem teszi lehetővé.

¹ PIA. 704. f. 80. ö. e.

² PIA. 704. f. 80. ö. e. — Károlyi Mihályné jegyezte fel memoárjában, hogy az Új Demokratikus Magyarország, majd az Angliai Magyar Tanács klubjában Laski, Russel mellett többször szerepelt H. N. Brailsford, az ismert baloldali labourista M. Foot és a történész A. J. P. Taylor — akit Károlyihoz személyes baráti érzelmek fűztek, — továbbá Seton Watson professzor.

³ Uo.

⁴ Uo.

Viszont megköszönte a „gesztust”, mivel Károlyi ily módon újra szolidaritást vállalt a köztársasággal.⁵

A spanyol Azcaratenak ez a levele nyilvánvalóan csak megerősíthette Károlyi aggályait, hogy a háborús győzelem még nem zár ki sok veszélyes tendenciát — többek között a darlanizmust sem nemzetközileg, sem országonként. E veszély ellen Károlyi erejét megfeszítve küzdött, s erre az egész demokratikus emigrációt igyekezett ugyanúgy felsorakoztatni, mint annak idején 1941—42-ben.

1944-ben azonban Károlyiban a pesszimista gondolatokat mégis elnyomta az optimista alaphang. Egyfelől már biztos volt abban, hogy a Horthy-fasizmus végképp összeomlik, s 1944 késő őszen már a debreceni nemzetgyűlést, az új kormányt, s a demokratikus megújulás útjára lépő országot köszöntötte — miközben láthatta, hogy az új Magyarország hasonló nyomvonalon elinduló baráti országok társaságában hajthatja végre a régóta kívánt demokratikus reformokat, s léphet rá a szocialista fejlődés útjára.

A magyar, s a szélesebb kelet-európai perspektíva mellett pedig Károlyi egy általános, európai szintű demokratikus fejlődés alapjait is kirajzolódni látta. Károlyi a helyszínen látta, hogy már a háború során is milyen éles osztály- és politikai konfliktusok zajlottak le — többek között Angliában. Biztosra vette, hogy a háború után Londonban munkáspárti kormány kerül hatalomra, s bízott abban, hogy Nagy-Britannia ezután a szocialista irányba fejlődik majd. S ebben az esetben úgy vélte, hogy a Munkáspárt vezette Nagy-Britannia és a Szovjetunió között tartós baráti kapcsolatok alakulhatnak ki, s mindez megalapozza nemcsak Európa békés jövőjét, hanem nyilvánvalóan a progresszív erők felülkerekedését. Ez a remény, sőt bizonyos előre érzett bizonyosság, hogy Európa végre elindul azon az úton, amiért Károlyi maga is több mint két évtizede küzdött.

Az új Európa megszületése egyik bázisának — legalábbis Kelet-Európában — Károlyi kétségtelenül a gyorsan megerősödő jugoszláv partizán-mozgalmat látta. Ehhez kívánta kapcsolni az annyira óhajtott magyar ellenállási mozgalmat is — s mint írásaiból és Károlyi Mihályné memoárjából is ismeretes⁶ — e cél érdekében tárgyalásokat is folytattak egyfelől Ivan Majszkij londoni szovjet nagykövettel s Velebit tábornokkal, Titó londoni megbízottjával. Ismeretes az is, hogy e kísérlet nem vezetett eredményre, de a tárgyalás ténye már arra figyelmeztet: egyfelől Károlyi jól látta a napirendre kerülő legfontosabb feladatot, másfelől az a tény, hogy mindkét helyen tárgyaltak vele, megint csak arra mutatott, hogy Károlyi nemcsak a nyugat-európai országok demokratikus, szocialista velleitási köreivel tudott kiépíteni kapcsolatokat. Hogy elképzeléseiből, terveiből nem tudott többet megvalósítani — nem elsősorban rajta múlt.

⁶ Uo.

¹ *Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben.* Bp. 1969. 273—274.